
Інформація про автора

Валуйський Іван Анатолійович – аспірант кафедри фінансів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Д. Яворницького, 35, корп. 5, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: vanya-val@yandex.ru).

Информация об авторе

Валуйский Иван Анатольевич – аспирант кафедры финансов Днепровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Д. Яворницкого, 35, корп. 5, г. Днепр, 49044, Украина; e-mail: vanya-val@yandex.ru).

Information about the author

I. Valuiskyi – Postgraduate Student of Department of Finance, Oles Honchar Dnipro National University (35 Dmytra Yavornytskoho Ave., Bldg. 5, Dnipro, 49044, Ukraine; e-mail: vanya-val@yandex.ru).

Стаття надійшла до ред.
28.03.2017 р.

JEL Classification: L22; O13; Q13

УДК 631:334

РОЗВИТОК АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ АГРОЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Гуторов А. О.

Анотація. Проблеми збереження села, забезпечення конкурентних умов господарювання й гарантування продовольчої безпеки держави в умовах розвитку інтеграційних відносин є актуальними задачами аграрної політики. Метою статті є аналіз розвитку аграрного виробництва в умовах агроекономічної інтеграції. Методами дослідження є аналіз, синтез, а також методи формалізації й абстрагування, зокрема системний підхід. Показано, що основні товарні ринки продовольства є монополізованими, а лідерами на них є інтегровані суб'єкти господарювання. Рівень концентрації виробництва, зокрема площ сільгоспугідь окремих інтегрованих суб'єктів господарювання, перевищує 600 тис. га. Ці структури мають кращі можливості розвивати матеріально-технічну базу, впроваджують новітні технології виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Аналіз результатів їх діяльності показав, що структура посівних площ є оптимальною з погляду організації сівозмін, натуральні показники ефективності виробництва вищі порівняно з сільгоспідприємствами і фермерськими господарствами, що створює для них додаткові конкурентні переваги.

Ключові слова: інтеграційні відносини, інтегрований суб'єкт господарювання, аграрний сектор економіки, агрохолдинг.

РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ АГРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Гуторов А. А.

Аннотация. Проблемы сохранения села, обеспечение конкурентных условий хозяйствования и гарантирование продовольственной безопасности государства в условиях развития интеграционных отношений являются актуальными задачами аграрной политики. Поэтому целью статьи является анализ развития аграрного производства в условиях агроэкономической интеграции. Методами исследования были анализ, синтез, а также методы формализации и абстрагирования, в частности системный подход. Показано, что основные товарные рынки продовольствия

монополізовані, а лідерами на них являються інтегровані суб'єкти господарювання. Урівень концентрації виробництва, в частині площадь сільхозгодий окремих інтегрованих суб'єктів господарювання, перевищує 600 тис. га. Ці структури мають кращі можливості розвивати матеріально-технічну базу, впроваджують новітні технології виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Аналіз результатів їх діяльності показав, що структура посівних площадь оптимальна з точки зору організації севооборотів, натуральні показники ефективності виробництва продукції вище, ніж в сільхозпідприємствах і фермерських господарствах, що створює для них додаткові конкурентні переваги.

Ключові слова: інтеграційні відносини, інтегрований суб'єкт господарювання, аграрний сектор економіки, агрохолдинг.

DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN PRODUCTION UNDER CONDITIONS OF AGRO-ECONOMIC INTEGRATION

A. Gutorov

Abstract. Problems of preserving rural areas, providing competitive business environment and guaranteeing the state food security under conditions of development of integration relations are urgent goals of the agrarian policy. Therefore, the aim of the research is to analyze the development of the agrarian production under conditions of agro-economic integration. The research methods used are analysis, synthesis, and methods of formalization and abstraction, in particular the system approach. It is shown that the main commodity markets are monopolized and the integrated economic entities are leaders in them. The level of production concentration, in particular the areas of farmlands of certain integrated economic entities, exceeds 600 ths ha. These structures have the best opportunities for developing their material and technical base, introduce the latest technologies for producing and processing agricultural products. The analysis of results of their activity showed that the structure of sown areas is optimal in view of the organization of crop rotations; the natural indicators of production efficiency are higher than at agricultural and farm enterprises, which creates additional competitive benefits for them.

Keywords: integration relations, integrated economic entities, agrarian sector of economy, agro-holding.

Постановка проблеми. Модернізація економічних відносин, що відбувається в усіх секторах національної економіки, призвела до трансформації суспільно-економічних інтересів суб'єктів господарювання, появи неінтеграційних процесів, оновлення форм організації і суспільного поділу праці, змін у розміщенні виробництва та галузевих продуктивних сил.

Перехід до ринкових відносин в агропромисловому виробництві, їх розвиток за об'єктивним законом концентрації і монополізації спричинив системну міжгалузеву дезінтеграцію, диспаритет у ціноутворенні на засоби виробництва та предмети споживання, загострив конкуренцію і посилив концентрацію на галузевих товарних ринках.

Формування дуальної структури сільськогосподарського виробництва, полюси якої представлені надвеликими, переважно інтегрованими суб'єктами господарювання корпоративного типу та малими і середніми сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами й особистими господарствами населення, потребує якісних досліджень результативності такої системи на макрорівні для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу наслідків корпоратизації аграрного сектора економіки України, результатам діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання, їх ефективності присвятили свої праці В. Андрійчук, О. Бородіна, А. Данкевич, Т. Дудар, О. Єранкін, Н. Зарицька, М. Кропивко, Ю. Лупенко, М. Малік, О. Могильний, В. Ніценко, О. Садовник, М. Хвесик, Г. Черевко та ін.

Водночас відсутність консолідованої статистики діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки не дає змогу точно оцінити масштаби їх діяльності, вплив на розвиток села та національну економіку загалом, скоригувати державну аграрну політику, а отже, потребує організації постійного пошуку у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз розвитку аграрного виробництва в умовах агроекономічної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 1.3 Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затвердженої розпорядженням Антимонопольного комітету України (від 05.03.2002 № 49-р), зокрема, якщо частка ринку трьох найбільших ринкових агентів перевищує 50 % і певний суб'єкт господарювання належить до них, то його становище вважають монопольним (домінуючим) [1]. Як показують наші дослідження, в 2015 р. найбільш концентрованими були ринки м'яса птиці, свіжих яєць, фруктових та овочевих соків, де частка ринку трьох найбільших агентів перевищувала 70 % (табл. 1). Також умовам віднесення до монопольного стану відповідали ринки м'яса охолодженого, олії соєвої, цукру

бурякового, впритул наближеними були стани на ринках консервованих овочів, соняшникової олії (нерафінованої).

Таблиця 1

Рівень концентрації на продуктових ринках України в 2015 р.

Сегмент ринку	Частка ринку, %		Індекс Херфіндаля-Хіршмана, %	Лідер ринку та його ринкова частка
	CR3	CR6		
Борошно пшеничне	27,8	40,7	380,0	Підприємства Державного агентства резерву України, 13,9 %
Комбікорми	38,9	49,4	798,4	МНП S. A., 25,3 %
Молоко та молочні продукти	25,9	43,0	390,0	Terra Food Group, 10,2 %
М'ясо всіх видів	54,5	66,2	1831,7	МНП S. A., 40,7 %
М'ясо птиці	79,3	93,2	4034,5	МНП S. A., 60,6 %
Овочі консервовані	46,5	67,2	1039,7	Agrofusion, 21,9 %
Олія соєва	51,2	68,6	1071,4	Astarta Holding N. V., 21,9 %
Олія соняшникова (нерафінована)	46,0	63,4	1118,1	Kernel Holding S. A., 28,4 %
Сік фруктовий і овочевий	73,5	90,1	2021,4	T.B. Fruit LLC, 31,6 %
Цукор (буряковий)	51,6	67,0	1097,3	Astarta Holding N. V., 24,8 %
Яйця свіжі	72,9	76,4	3296,2	Avangardco IPL, 56,1 %

Джерело: розраховано автором за публічними даними і відомостями Держстату України

До того ж лідерами всіх товарних ринків агропродовольчої продукції є інтегровані суб'єкти господарювання та транснаціональні корпорації. Так, в 2007 р. частка трьох найбільших виробників м'яса птиці становила 80,0 %, а лідером ринку був МНП S. A. із часткою 41,0 % [2, с. 126].

До 2015 р. компанія наростила свій виробничий і конкурентний потенціал, збільшивши ринкову частку на 19,6 в.п. Її найближчим конкурентом було ТОВ «Комплекс «Агромарс» із часткою ринку 12,3 %. Обсяги виробництва інших товаровиробників не перевищували 7 % у загальному обсязі, що не давало їм змоги вільно конкурувати із МНП S. A. Рівень відносної концентрації на інших товарних ринках є аналогічним. Зокрема, розрив між лідером і його найближчим конкурентом на ринку свіжих яєць становив 47,4 в.п., на ринку соняшникової олії – 19,1, комбікормів – 18,3, цукру бурякового – 11,2, борошна пшеничного – 6,2 в.п. тощо.

Брак методики віднесення товаровиробників до інтегрованих суб'єктів господарювання на державному рівні часто призводить до неможливості застосовувати до них норми антимонопольного законодавства України. Наприклад, за даними Н. Скопенко і Т. Мостенської, в 2010 р. частка ринку трьох найбільших виробників цукру становила 14,1 %, лідера ринку – 5,6 % [3, с. 390]. Якщо ж узяти до уваги афілійованість цукрових заводів, то лише Astarta Holding N. V. займала 12,8 % ринку цукру, а частка трьох цукровиробників, за даними НАЦУ «Укрцукор», становила 28,1 %, що вдвічі перевищує інформацію офіційної статистичної звітності.

Концентрація ринку об'єктивно супроводжується концентрацією виробництва, у тому числі збільшенням площ землекористування інтегрованих суб'єктів господарювання.

У 2004–2008 рр. процеси створення великих інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, що мали 50–100 тис. га землі, відбувалися прискореними темпами. Сформоване аграрне лобі робило ставку на швидке скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення і легалізацію власності на значну кількість земельних ділянок. Однак продовження мораторію спричинило зростання витрат на утримання цих земель і виплати орендної плати не тільки за оброблювані землі, а й за необроблювані. Наприклад, для збереження під контролем 100 тис. га сільгоспугідь щорічно потрібно було витратити декілька мільйонів доларів на сплату оренди. Як наслідок – почалися процеси оптимізації витрат інтегрованих суб'єктів господарювання, їх реструктуризація та землевпорядкування.

У 2009–2012 рр. транснаціональні корпорації в аграрному секторі економіки України почали збільшувати площі своїх землекористувань за рахунок придбання цілісних майнових комплексів тих інтегрованих суб'єктів господарювання, чия бізнес-модель, орієнтована на швидку окупність за рахунок продажу землі (за даними Ю. Лупенка і М. Кропивка, витрати на оренду землі інтегрованих суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки в 2012 р. становили близько 40 дол. США/га, вартість передачі прав оренди – 100–150 дол. США/га [4, с. 8]), вичерпала себе, і вони опинилися на межі банкрутства.

У 2016 р. площа сільськогосподарських угідь, що перебувала у власності й користуванні інтегрованих суб'єктів господарювання, становила 5,7–6,4 млн га й збільшилася порівняно з 2005 р. у 6–9 разів (табл. 2).

Розміри UkrLandFarming PLC та Kernel Holding S. A. за площею сільгоспугідь в 2016 р. були більше 600 тис. га, що перевищує загальну площу сільськогосподарських угідь, яка перебуває у власності та користу-

ванні сільгоспідприємств і громадян Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, а також 99,8 % площі ріллі Рівненської області тощо (табл. 3).

Таблиця 2

Динаміка площ інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України

Рік	Площа сільгоспугідь, млн га	Частка сільгоспугідь інтегрованих суб'єктів господарювання, %		
		у загальній площі сільгоспугідь в Україні	у площі сільгоспугідь сільгоспідприємств і громадян	у площі сільгоспугідь сільгоспідприємств
2005	0,63–1,05	1,5–2,5	1,7–2,8	2,8–4,7
2006	1,12–1,82	2,7–4,4	3,0–4,9	5,3–8,6
2007	1,73–2,56	4,2–6,1	4,7–7,0	8,2–12,2
2008	2,81–3,61	6,8–8,7	7,7–9,9	13,4–17,2
2009	3,11–3,95	7,5–9,5	8,5–10,8	14,9–18,9
2010	4,01–4,91	9,6–11,8	11,0–13,5	19,5–23,8
2011	5,15–6,02	12,4–14,5	14,1–16,5	25,1–29,4
2012	5,64–6,47	13,6–15,6	15,5–17,7	27,3–31,3
2013	6,10–6,96	14,7–16,8	16,8–19,1	29,8–34,1
2014 ¹⁾	5,91–6,61	14,2–15,9	16,2–18,2	28,8–32,2
2015 ¹⁾	5,63–6,44	13,2–15,1	15,4–17,7	27,1–31,0
2016 ¹⁾	5,71–6,39	13,4–15,0	15,7–17,5	27,5–30,8

Примітка. ¹⁾ Без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними власних досліджень і Держстату України

Таблиця 3

Площі сільськогосподарських угідь найбільших інтегрованих суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки України

Інтегрований суб'єкт господарювання	Площа (за станом на 1 січня), тис. га			
	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.
UkrLandFarming PLC	430,0	670,0	654,0	605,0
Kernel Holding S. A.	215,0	405,0	390,0	602,5
Agroprosperis LLC (NCH Capital Inc.)	350,0	400,0	430,0	430,0
MHP S. A.	280,0	315,0	360,0	370,0
Astarta Holding N. V.	210,0	245,0	245,0	250,0
Mriya Agro Holding PLC	229,0	295,0	180,0	185,0
Agroton PLC	151,0	160,0	122,0	151,0
Industrial Milk Company S. A.	37,9	120,7	136,6	137,0
Agrein Holding Limited	100,0	100,0	130,0	127,0
Ukrprominvest-Agro LLC	96,0	108,0	122,0	122,0
AgroGeneration	50,0	120,0	120,0	120,0
ТОВ «Торговий дім «Украгропром»	107,0	107,0	107,0	107,0
ТОВ «Приват-Агроцентр»	150,0	120,0	100,0	100,0
HarvEast Holding LLC 1)	233,0	204,0	97,0	97,0
TAS Agro LLC	× 2)	× 2)	88,0	88,0
Sintal Agriculture PLC	101,0	150,0	150,0	82,6
Nibulon S. A.	80,0	79,0	82,5	82,5
Svarog West Group Corp.	82,0	78,0	80,0	80,0
ПСП «Агрофірма «Світанок»	45,0	60,0	48,0	80,0
UkrAgroCom LLC	63,0	64,0	75,0	75,0

Примітки. Відомості щодо площ наведено про сільгоспугіддя, що перебувають під контролем інтегрованих суб'єктів господарювання. ¹⁾ До 2011 р. – дочірні підприємства «Ілліч-Агро» ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча». ²⁾ Компанію створили 2014 р.

Джерело: сформовано автором за публічними даними

Порівняно з 2013 р. площа землекористування інтегрованих суб'єктів господарювання зменшилася майже на 1,0 млн га за рахунок тимчасової окупації АР Крим і окремих районів Донецької і Луганської областей. Водночас це призвело до ще більшої концентрації земель і загострення конкуренції на ринку прав оренди в інших регіонах України, особливо в Західних і Центральних.

До того ж, за даними звіту Land Matrix Initiative, в Україні під контролем іноземців (зокрема й у власності через третіх осіб) нині перебуває близько 2,4 млн га сільськогосподарських земель, а Україна займає друге місце у світі за рівнем попиту на землю [5, с. 17].

Незважаючи на значний рух права оренди сільськогосподарських угідь в Україні в 2010–2015 рр., а також оцінки експертів щодо ринкової вартості уступки права оренди на рівні близько 1 тис. дол. США, цей процес не супроводжувався адекватною динамікою капітальних інвестицій у права користування земельною ділянкою, частка яких не перевищувала 0,1 % загального обсягу інвестицій в основний капітал в Україні та 1,5 % – в основний капітал в аграрному секторі економіки.

Причинами цього можуть бути недосконалість статистичного обліку капітальних інвестицій у нематеріальні активи, низька реальна вартість прав користування земельними ділянками та здійснення земельних трансакцій без їх належного юридичного оформлення і відповідного відображення в державному земельному кадастрі.

Кількість інтегрованих суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки України, донині точно не визначена через брак облікової інформації про пов'язаних осіб. За нашими оцінками, до них афілійовано близько 2,5 тис. сільськогосподарських підприємств, що становить 10,1 % їхньої загальної кількості. Як зазначив Д. Крисанов, кількість афілійованих сільгоспідприємств наближається до 6 тис. [6, с. 138]. За публічними даними було встановлено, що найбільшу кількість афілійованих підприємств (ті, що у відомостях ЄДРПОУ зазначили про інтегровані суб'єкти господарювання як засновників чи співзасновників, а також ті, що мають спільних керівників) в 2016 р. мали UkrLandFarming PLC, Mriya Agro Holding PLC, Agroprosperis LLC та Milkiland N. V. Певною мірою ці відомості різняться з інформацією, наведеною в консолідованій фінансовій звітності. Так, за даними річного звіту, Mriya Agro Holding PLC мала у своєму складі у 2016 р. 147 українських юридичних осіб, проте в ЄДРПОУ (станом на 01.01.2017 р.) інформацію про це внесли тільки 130 підприємств. Крім цього, структура власності інтегрованих суб'єктів господарювання є пірамідалною, що де-факто унеможливило її аналіз знизу-догори. Таку саму ситуацію спостерігаємо і з господарською структурою інших інтегрованих суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки України.

Великі інтегровані суб'єкти господарювання є переважно повністю інтегрованими уздовж ланцюга створення додаткової вартості. Так, UkrLandFarming PLC має повністю замкнений цикл сільськогосподарського виробництва, переробки, зберігання, транспортування і збуту готової продукції кінцевим споживачам, зокрема й іноземним. До його складу входять 115 тваринницьких ферм, 8 племінних центрів, 2 комплекси з відгодівлі ВРХ, 19 птахофабрик яєчного напрямку, 3 репродуктори, 10 зон дорощування молодняку птиці, 19 м'ясокомбінатів, 6 комбикормових заводів, 6 цукрових заводів, 2 заводи з виробництва шкіряних напівфабрикатів (вет-блю і краст), завод з виробництва сухої яєчної продукції ТОВ «Імперово Фудз», 7 елеваторів і 143 горизонтальних зерноосховища загальною потужністю 1,6 млн т одночасного зберігання, що оснащені сушарками та зерноочисними машинами. Для забезпечення власних потреб, а також на продаж компанія має 5 насінневих підприємств, що виробляють насіння за ліцензійними угодами з Monsanto, Novi Sad, Euralis Semences, Oseva Eximo Praha тощо. Підрозділ дистрибуції UkrLandFarming Trade AG здійснює продаж як готової продукції власних брендів «Квочка», «Квочка домашні», «Organic Eggs» та «Imperovo Food», так і оригінальних засобів захисту рослин Bayer, DuPont, Syngenta, BASF, є офіційним дилером сільськогосподарської техніки John Deere, Kverneland, Hardi, Farmet, Schulte, Merlo, Blu-Jet, Polywest, Maxfield й Gregoire, здійснює післяпродажне та гарантійне обслуговування в 5 сервісних центрах.

Інший інтегрований суб'єкт господарювання МНР S. A., крім 370 тис. га сільгоспугідь, у своєму складі має 3 бройлерні й 2 репродукторні птахофабрики, 6 м'ясокомбінатів, 5 комбикормових заводів, завод з виробництва залізобетонних виробів, біогазову установку потужністю 5 МВт/год, 9 елеваторів на 1,1 млн т одночасного зберігання зерна тощо. Логістична мережа МНР S. A. до того ж представлена 11 розподільчими центрами, понад 450 спеціалізованими вантажними автомобілями. Збут готової продукції компанії здійснюють через 2600 франчайзингових магазинів під брендами та торговими марками «Наша ряба», «Легко!», «Дружба народів», «Фуа Гра», «Сертифікований Ангус», «Башинський» і «Європродукт», експортують в 17 країн світу.

Загалом інтегровані суб'єкти господарювання корпоративного типу значно краще забезпечені основними й оборотними засобами виробництва порівняно з іншими сільгосптоваровиробниками. Технологічні рішення базуються на використанні високоефективних систем виробництва та переробки продукції, застосуванні GPS комплексів та робототехніки, що дає змогу не лише повністю контролювати виробничий процес, а й забезпечити якість кінцевої продукції, що відповідає світовим стандартам.

Структура посівних площ інтегрованих суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки загалом є оптимальною з погляду раціонального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах різних ґрунтово-кліматичних зон України, ліпшою порівняно з сільськогосподарськими підприємствами. Напри-

клад, у структурі посівних площ Astarta Holding N. V. у 2015 р. частка зернових культур становила 39,0 %, олійних – 36,0 %, просапних – 14,0 %, кормових культур – 9,0 %. Зменшення частки зернових культур і цукрових буряків (фабричних), а також відповідне збільшення питомої ваги сої та соняшнику на зерно у 2015 р. порівняно з 2008 р. пояснюємо чергуванням культур у сівозмінах, зміною розмірів посівних площ компанії та їх розміщенням за регіонами України, а також управлінськими рішеннями щодо структури виробництва, спричиненими змінами кон'юнктури на ринках продовольства.

На відміну від інтегрованих суб'єктів господарювання, в сільськогосподарських підприємствах протягом 2008–2015 рр. значною у структурі посівних площ була частка зернових і олійних культур, а також дуже малою питома вага цукрових буряків (фабричних) і кормових культур. Своєю чергою, це не тільки є неоптимальним з погляду організації сівозмін, а і сприяє значному виснаженню ґрунтів, їхній надмірній хімізації й засміченню.

Застосування кращого насіння, дотримання повного комплексу агротехнічних заходів вирощування забезпечує вищу врожайність основних сільськогосподарських культур в інтегрованих суб'єктах господарювання порівняно з господарствами інших категорій (табл. 4).

Таблиця 4

Урожайність окремих сільськогосподарських культур в Україні та інтегрованих суб'єктах господарювання, ц/га

Суб'єкт господарювання	Культура	Роки					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8
Господарства усіх категорій	Пшениця озима	33,9	28,0	34,1	40,2	38,9	42,2
	Кукурудза	64,4	47,9	64,1	61,6	57,1	66,0
	Соняшник	18,4	16,5	21,7	19,4	21,6	22,4
	Ріпак і кольза	17,3	22,0	23,6	25,4	25,9	25,7
	Соя	20,4	17,1	20,5	21,6	18,4	23,0
Сільськогосподарські підприємства	Пшениця озима	34,2	28,8	35,0	41,9	40,0	43,8
	Кукурудза	68,6	51,5	68,1	66,6	61,1	72,4
	Соняшник	19,0	17,4	22,8	20,5	23,0	23,5
	Ріпак і кольза	17,4	22,1	23,7	25,6	26,1	25,8
	Соя	20,5	17,2	20,7	21,9	18,6	23,4
Фермерські господарства	Пшениця озима	30,0	23,3	29,6	35,5	33,5	42,2
	Кукурудза	54,6	36,2	53,4	48,4	46,5	55,4
	Соняшник	17,1	15,5	20,9	18,2	20,8	21,2
	Ріпак і кольза	15,7	19,5	22,4	23,2	23,1	25,4
	Соя	18,8	15,0	18,9	19,5	16,5	20,3
<i>Інтегровані суб'єкти господарювання</i>							
Astarta Holding N. V.	Пшениця озима	45,4	40,3	49,1	50,0	54,3	58,4
	Кукурудза	95,0	68,2	70,1	63,5	76,1	87,4
	Соняшник	22,8	23,1	35,6	23,4	28,1	27,0
	Соя	23,5	21,4	20,1	22,0	19,6	21,1
Industrial Milk Company S. A.	Пшениця озима	45,8	46,2	49,3	51,1	50,0	48,2
	Кукурудза	72,3	68,5	71,4	81,0	73,2	91,1
	Соняшник	19,5	20,1	26,3	26,4	28,1	32,0
	Соя	16,1	16,2	19,5	17,0	26,1	34,3
Kernel Holding S. A.	Пшениця озима	37,5	38,4	34,2	41,1	54,0	51,2
	Кукурудза	70,1	71,0	46,1	54,0	71,3	73,2
	Соняшник	21,2	23,6	17,4	20,4	25,2	28,3
	Соя	19,4	21,3	13,4	13,4	18,3	18,2
MHP S. A.	Пшениця озима	51,2	51,3	53,7	60,6	59,9	64,6
	Кукурудза	94,9	76,0	87,8	93,1	66,8	85,7
	Соняшник	27,3	29,6	34,9	33,7	30,6	32,4
	Ріпак і кольза	27,8	34,2	32,2	37,7	33,7	34,0
	Соя	16,2	17,7	22,0	21,2	15,8	24,2

1	2	3	4	5	6	7	8
Svarog West Group Corp.	Пшениця озима	64,2	61,1	63,4	88,0	89,3	89,6
	Кукурудза	113,2	103,5	118,1	121,3	102,0	115,6
	Соя	26,0	26,1	30,2	38,1	29,4	30,9
Trigon Agri A. S.	Пшениця озима	42,3	30,8	39,3	47,6	39,8	38,3
	Кукурудза	91,0	65,6	75,9	69,1	59,0	83,1
	Соняшник	23,0	15,3	22,3	20,1	24,8	22,8
	Ріпак і кольза	12,9	14,4	17,3	18,4	13,0	14,3
	Соя	20,5	14,9	12,8	17,7	18,1	25,1

Примітка. Дані по Україні за 2014–2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за публічними даними і відомостями Держстату України

Протягом 2011–2016 рр. інтегровані суб'єкти господарювання зібрали з одного гектара, порівняно з сільгосп підприємствами України, у середньому на 25–30 % більше пшениці, на 30–40 % – зерна кукурудзи, на 15–20 % – зерна соняшнику, на 10–15 % – бобів сої тощо. Розрив між ними та фермерськими господарствами є ще значнішим.

У бурякоцукровому підкомплексі розвиток інтеграційних відносин є найбільш наочним. У середині 90-х рр. ХХ ст. їх розвивали для забезпечення завантаженості виробничих потужностей цукрових заводів. Згодом почали відбуватися процеси вертикальної інтеграції, коли власники переробних підприємств почали орендувати землю або афілійовати сільгосптоваровиробників для мінімізації ризиків зриву поставок цукрової сировини. Дальша інтеграція цукровиробників із підприємствами харчової промисловості, їх експортно-імпортна діяльність привела до концентрації бурякоцукрового виробництва інтегрованими суб'єктами господарювання.

Як показують дані НАЦУ «Укрцукор», протягом 2008–2013 рр. частка афілійованих цукрових заводів в Україні щороку збільшувалася, досягнувши рівня 63,2 %. Унаслідок низки організаційно-економічних чинників до 2016 р. кількість цукрових заводів, що знаходилися у власності інтегрованих суб'єктів господарювання, зменшилася і становила 52,4 % у структурі. Ці афілійовані підприємства загалом переробили 71,4 % цукрових буряків (фабричних), виробивши 73,1 % всього обсягу цукру. Зважаючи на ліпші фінансові можливості інтегрованих суб'єктів господарювання, їхні цукрові заводи більш модернізовані, характеризуються кращими показниками виробництва. Так, середній вихід цукру на підприємствах ПСП «Агрофірма «Світанок» становив 16,52 %, концерну «Укрпромінвест» – 15,94 %, ТОВ «Радехівський цукор» – 15,42 %, що на 0,74–1,84 в.п. більше за середньоукраїнське значення, або в 1,8 разу – за мінімальне.

Розподіл коефіцієнтів виробництва цукрози має таку саму тенденцію. Найвищий вихід цукрози, визначений у відсотках до її масової частки, прийнятої з сировиною, в 2016 р. зафіксували на цукрових заводах ПСП «Агрофірма «Світанок» – 86,69 %, ТОВ «Радехівський цукор» – 85,79 % й Astarta Holding N. V. – 83,32 %, що на 4,86, 3,96 й 1,49 в.п. більше за середнє значення, або понад у 1,5 разу – за мінімальне. Порівняно вищий коефіцієнт виробництва цукрози супроводжувався нижчим рівнем втрат цукру в мелясі, а отже, і вищою різницею між дигестією під час приймання цукрових буряків (фабричних) і виходом цукру з них. Унаслідок цього пропозиція цукрової сировини на цукрові заводи-лідери за параметрами якості виробництва істотно перевищила їх виробничі можливості, збільшивши кількість діб виробництва та соковидобування майже на місяць. Своєю чергою, це позитивно позначилося на фінансово-економічних результатах діяльності, вкотре довівши ефективність інтеграційної взаємодії.

Збільшення виробництва продукції рослинництва та продуктів її первинної переробки в інтегрованих суб'єктах господарювання після криз 2008 р. і 2012 р. привело до усвідомлення потреби розвивати тваринництво, крім тих компаній, що від самого початку спеціалізувалися на ньому. За даними А. Данкевича, в 2010 р. в 20 найбільших підприємствах було сконцентровано 14,5 % поголів'я ВРХ і 19,7 % виробництва м'яса, 15,7 % дійного стада корів і 17,7 % виробництва молока, 23,1 % поголів'я свиней і 33,5 % виробництва м'яса. У птахівництві рівень концентрації був ще більш значний: на 9 найбільших інтегрованих суб'єктів господарювання припадало 66,6 % поголів'я та 79,7 % виробництва м'яса птиці, 69,6 % поголів'я курок-несучок і понад 66,8 % виробництва яєць [7, с. 266–271]. Протягом 2012–2016 рр. рівень концентрації виробництва продукції тваринництва в інтегрованих суб'єктах господарювання істотно підвищився, переважно за рахунок його зниження через збитковість у малих і середніх за розмірами сільгосп підприємствах.

Незважаючи на прогресивні технології утримання худоби, її породний склад та автоматизацію технологічних процесів, продуктивність у молочному скотарстві в інтегрованих суб'єктах господарювання не на-

багато перевищує аналогічні показники в сільгоспідприємствах, є майже вдвічі нижчою, ніж у США, Данії, Фінляндії та інших країнах-лідерах з виробництва молока (табл. 5).

Таблиця 5

Середній річний удій молока від однієї корови в Україні та інтегрованих суб'єктах господарювання, кг

Суб'єкт господарювання	Роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Господарства усіх категорій	4174	4361	4446	4508	4644	4735
Сільськогосподарські підприємства	4109	4676	4827	5027	5352	5643
Господарства населення	4192	4276	4343	4363	4437	4473
<i>Інтегровані суб'єкти господарювання</i>						
Industrial Milk Company S. A.	5260	5320	5340	5420	5580	5630
Svarog West Group Corp.	4800	5430	4950	5630	5570	5920

Примітка. Дані по Україні за 2014–2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за публічними даними і відомостями Держстату України

Децю аналогічна ситуація склалася і в яєчному птахівництві. Так, значне поголів'я курок-несучок сконцентроване на птахофабриках Avangardco IPL, що входить до UkrLandFarming PLC. Породно-видова структура поголів'я нині сформована так, що забезпечує майже максимальну біологічну продуктивність птиці.

Зокрема, станом на 01.01.2015 р. основою поголів'я курей-несучок в Avangardco IPL були кроси хай-лайн (67,1 %), ломан (вайт і браун) (29,5 %), браун нік (1,4 %) і тетра (1,2 %), що забезпечували середню річну несучість однієї курки-несучки на рівні 320–340 шт. (табл. 6).

Таблиця 6

Основні параметри розвитку яєчного птахівництва в Україні та інтегрованому суб'єкті господарювання Avangardco IPL

Показник	Роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Сільськогосподарські підприємства, всього</i>						
Поголів'я курок і півнів дорослих (на кінець року), млн гол.	41,3	45,5	48,4	40,9	34,6	33,9
Виробництво яєць курячих, млн шт.	11738,2	11977,4	12234,2	12536,2	9762,2	8067,6
Середня річна несучість однієї курки-несучки, шт.	286	293	289	276	252	238
<i>Avangardco IPL</i>						
Частка поголів'я курей у їх загальному поголів'ї в сільгоспідприємствах, %	49,6	50,1	55,8	45,5	30,9	30,4
Частка виробництва яєць курячих у їх загальному обсязі виробництва в сільгоспідприємствах, %	50,7	52,6	57,4	50,3	35,2	31,0
Середня річна несучість однієї курки-несучки, шт.	290	276	260	339	321	253

Примітка. Дані по Україні за 2014–2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за публічними даними і відомостями Держстату України

Зміна породної структури стада в 2015 р. завдяки заміні курок-несучок кросу хай-лайн на ломан браун і браун нік без чіткого дотримання технології призвела до зниження середньої річної несучості в 2016 р. на 21,2 %, погіршивши конкурентні переваги Avangardco IPL.

Частина вироблених яєць курячих в компанії Avangardco IPL переробляють на яєчні продукти на ТОВ «Імперово Фудз», виробляючи сухий білок зі здатністю до збивання, сухий білок гелеутворюючий, яєчний порошок, сухий жовток простий і ферментований, що відповідають міжнародним стандартам якості ISO 22000:2005, ISO 9001:2008 і FSSC 2200.

Про наслідки господарювання корпоративних структур в аграрному секторі економіки точаться дискусії від початку їх виникнення в Україні. Як зазначив Т. Дудар, великі інтегровані суб'єкти господарювання орендують землю переважно для вирощування високорентабельних сільськогосподарських культур, що становить загрозу раціональному та екологічнобезпечному використанню земельних ресурсів [8, с. 135]. На думку

Ю. Лупенка і М. Кропивка, діяльність так званих «агрохолдингів» призводить до зростання соціальної напруги на селі, вимивання коштів із сільських територій [4, с. 18]. Учені О. Могильний і О. Ходаківська вважають, що завдяки агресивній агрохолдингізації сільське господарство України стало більш ризиковим, сформувався секторальні дисбаланси та галузеві диспропорції, агропромисловість було переорієнтовано на експортну сировинну орієнтацію продукції з низькою нормою додаткової вартості [9, с. 40] тощо.

Безумовно, будь-які структурні зміни на макrorівні мають як позитивні, так і негативні наслідки. Ми переконані, що причинами бід вітчизняної аграрної сфери є не інтегровані суб'єкти господарювання, а невиважена державна політика, брак стратегії розвитку інтеграційних відносин у контексті гарантування продовольчої безпеки держави, хибна орієнтація на примаг малої виробництва над великим.

Для вирішення проблем, пов'язаних із негативними наслідками діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України, учені пропонують низку організаційних заходів. Так, В. Пугачов і М. Пугачов пропонують завершити аграрну та земельну реформу, гармонізувати нормативно-правову базу з ЄС, зокрема в частині обмеження монополізму та підтримки експорту [10, с. 76–80]. Академік НААН М. Хвесик справедливо наголосив на потребі ухвалити закон України «Про агрохолдинги», в якому визначити їх як окрему групу суб'єктів господарювання, встановити правила господарської діяльності [11]. Ми вважаємо, що основною державної політики повинна бути інституціоналізація економічних відносин, боротьба з правовим нігілізмом на селі, просвітницькі заходи тощо, спрямовані на унормування всіх аспектів господарської діяльності на принципах публічно-приватного та соціального партнерства.

Висновки. Проведене дослідження показало, що внаслідок невиваженої державної політики розвиток форм господарювання на селі відбувається в умовах монополістичної конкуренції, ринковими лідерами в якій є інтегровані суб'єкти господарювання.

Розміри землекористування окремих інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України нині перевищують площі чотирьох областей, сформовані за рахунок механізму орендних відносин. Самі підприємницькі структури побудовані за принципами реалізації інтеграційних відносин, охоплюють всі або більшість стадій ланцюга створення додаткової вартості.

Розвиток матеріально-технічної бази інтегрованих суб'єктів господарювання значно кращий за аналогічний в сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах, створює підґрунтя для впровадження інноваційних агротехнологій, що позначається на натуральних і вартісних показниках ефективності виробництва.

Для вирішення проблем, пов'язаних із наслідками монополістичної діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України, нагальною є потреба нормативної ідентифікації цих структур як системи пов'язаних осіб, розробка й реалізація концепції розвитку інтеграційних відносин, оптимізація рентної політики, зміни в системах оподаткування сільгосптоваровиробників і механізмів розподілу коштів державної підтримки.

Література: 1. Про затвердження Методики визначення монополістичного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 05.03.2002 № 49-р // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>. 2. Агрохолдинги в Україні та їх вплив на розвиток сільських територій/за ред. С. І. Дем'яненка. Київ: КНЕУ, 2013. 350 с. 3. Скопенко Н. С., Мостенська Т. Л. Інтеграційні процеси в харчовій промисловості України: сучасна концепція розвитку. Київ: Кондор, 2016. 394 с. 4. Лупенко Ю. О., Кропивка М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7 (225). С. 5–21. 5. За результатами міжнародного звіту. *Землепорядний вісник*. 2017. № 1. С. 16–17. 6. Крисанов Д. Ф. Оптимізація інтеграційних зв'язків між підприємствами сільського господарства і переробно-харчових галузей в умовах посилення впливу євроінтеграційних процесів. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Економічні науки. 2016. № 11. С. 137–151. 7. Данкевич А. Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 349 с. 8. Дудар Т. Г. Проблеми формування та розвитку вертикально інтегрованих структур у сільському господарстві. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. № 1. С. 126–136. 9. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6 (272). С. 33–41. 10. Pugachov V., Pugachov M. Agrarian Reform in Ukraine // *The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects*/ed. by S. Gomez y Paloma, S. Mary, S. Langrell, P. Ciaian. Switzerland: Springer Nature, 2017. P. 67–81. 11. Хвесик М. А. Символи отечественных агрохолдингов. *Еженедельник 2000*. 2015. № 27–28. С. 12.

References: 1. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia monopolnoho (dominuiuchoho) stanovishcha subiektiv hospodariuvannia na rynku: Rozporiadzhennia Antymonopolnoho komitetu Ukrainy vid 05.03.2002 No. 49-r // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>. 2. Ahrokhodynny v Ukraini ta yikh vplyv na rozvytok silskykh terytorii/za red. S. I. Demianenka. Kyiv: KNEU, 2013. 350 p. 3. Skopenko N. S., Mostenska T. L. Intehratsiini protsesy v kharchovii promyslovosti Ukrainy: suchasna kontseptsiia rozvytku. Kyiv: Kondor, 2016. 394 p. 4. Lupenko Yu. O., Kropyvko M. F. *Ahrokhodynny v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti* [Agroholdings in

Ukraine and Strengthening the Social Orientation of Their Activities]. *Ekonomika APK*. 2013. No. 7 (225). P. 5–21. **5.** *Za rezultatamy mizhnarodnoho zvituv* [According to the Results of the International Report]. *Zemlevporiadnyi visnyk*. 2017. No. 1. P. 16–17. **6.** Krysanov D. F. *Optymizatsiia intehratsiinykh zviazkiv mizh pidprijemstvamy silskoho hospodarstva i pererobno-kharchovykh haluzei v umovakh posylennia vplyvu yevrointehratsiinykh protsesiv* [Optimization of Integration Links between Enterprises of Agriculture and Processing and Food Industries in the Conditions of Strengthening the Influence of European Integration Processes]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Serii: Ekonomichni nauky*. 2016. No. 11. P. 137–151. **7.** Dankevych A. Ye. *Rozvytok intehrovanykh struktur u silskomu hospodarstvi*. Kyiv: NNTs IAE, 2011. 349 p. **8.** Dudar T. H. *Problemy formuvannia ta rozvytku vertykalno intehrovanykh struktur u silskomu hospodarstvi* [Problems of Formation and Development of Vertically Integrated Structures in Agriculture]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. 2012. No. 1. P. 126–136. **9.** Khodakivska O. V., Mohylnyi O. M. *Ahrokhodynhy Ukrainy: ahrarna polityka ta vyklyky maibutnomu* [Agroholdings of Ukraine: Agrarian Policy and Challenges for the Future]. *Ekonomika APK*. 2017. No. 6 (272). P. 33–41. **10.** Pugachov V., Pugachov M. *Agrarian Reform in Ukraine // The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects*/ed. by S. Gomez y Paloma, S. Mary, S. Langrell, P. Ciaian. Switzerland: Springer Nature, 2017. P. 67–81. **11.** Khvesik M. A. *Simvolny otechestvennykh agrokholdingov* [Symbols of Domestic Agroholdings]. *Ezhenedelnik 2000*. 2015. No. 27–28. P. 12.

Інформація про автора

Гуторов Андрій Олександрович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України (вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна; e-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com).

Информация об авторе

Гуторов Андрей Александрович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант, ННЦ «Институт аграрной экономики» НААН Украины (ул. Героев Обороны, 10, г. Киев, 03127, Украина; e-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com).

Information about the author

A. Gutorov – Ph.D. (Economics), Senior Researcher, Doctoral Student, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03127, Ukraine; e-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
20.03.2017 р.*